

УДК 347.637

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2022.12>**В. Гопанчук,**

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

В. Мироненко,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

УХИЛЕННЯ БАТЬКІВ ВІД ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ ЧИ ПІДСТАВА ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Нещодавно в одному із телеграм-каналів було повідомлено, що в деокупованому Херсоні працівниками Національної поліції України на вулиці, у вечірню годину, було виявлено двох дівчаток – віком 5-ти та 7-ми років без нагляду дорослих, і які не змогли назвати ні місця свого проживання, ні телефонів батьків. Дітей відправили до медичного закладу, і лише наступного дня вдалося встановити батьків дівчаток, які напередодні святкували день народження матері, і просто не помітили відсутності дітей. То що зумовило поведінку таких батьків, складна життєва обставина, викликана воєнними діями, чи все ж таки їх недбалість, байдужість і безвідповідальність?

Діти повсякчас вважалися найбільш незахищеною категорією населення, оскільки в силу віку, розумового, а іноді і психічного розвитку, не завжди здатні самостійно реалізувати свої права, основним серед яких є право на дитинство. Тим більш гострою стає проблема захисту прав дитини, в умовах, коли йде війна, коли на кожному кроці дитина наражається на небезпеку, і потребує уваги, турботливого ставлення від

самих найрідніших їй людей – батьків. В юридичній літературі, вірно наголошується, що найчастіше діти прагнуть наслідувати своєю поведінкою тих, хто є для них авторитетами. Оскільки батьки найчастіше і є самими авторитетними людьми для дитини, то вона свідомо чи підсвідомо переймає культуру їхнього спілкування, світосприймання, рівень моральності та законслухняності. Тому, основний вплив на правове виховання дитини робить сім'я [1, с. 13].

В контексті нашого дослідження хочемо також підтримати позицію Н. В. Ортинської, яка наголошує, що виховна функція є однією з найважливіших у сім'ї, що основними компонентами реалізації виховного потенціалу сім'ї є: батьківський контроль, взаємини між батьками і дітьми, педагогічна культура батьків, рівень взаєморозуміння, приклад батьків, батьківська любов. Однак, в Україні, впродовж останніх десятиліть сім'я, яка традиційно забезпечувала безпосередній виховний та розвиваючий вплив на дитину, сьогодні втрачає ключові позиції. Через окремі сім'ї, в яких батьки не усвідомлюють власної відповідальності за виховання

своїх дітей або вважають, що виховання є виключно функцією закладів освіти, суспільство стикається з масовим безвідповідальним батьківством [2, с. 305].

Зрештою, не можемо не навести вислів видатного українського педагога Василя Сухомлинського, який говорив, що важка дитина – це дитя вад батьків, зла сімейного життя, нехтування батьками своїми громадянськими обов'язками, це квітка, яка розквітає в атмосфері безсердечності, неправди, обману, зневаги до людей. Діти – це дзеркало сім'ї, і в них, не дивлячись на індивідуальні особливості, відображається той характер, який сім'я створила [3, с. 166].

Можна без перебільшення сказати, що ніщо так не привертало уваги учених, як проблема сім'ї та сімейного виховання.

У вітчизняній науці сімейного права проблематика невиконання батьками своїх обов'язків по вихованню дитини, і як наслідок – позбавлення їх батьківських прав є актуальною та виступає предметом широкого кола наукових дискусій. Зокрема, ці питання, на різних етапах розвитку українського суспільства знайшли відображення у дослідженнях таких фахівців, як І. В. Апопій, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера, М. М. Дякович, С. П. Індиченко, Л. В. Красицька, Л. П. Короткова, О. Ф. Лапчевська, В. П. Мироненко, М. В. Логвінова, З. В. Ромовська, Л. А. Савченко, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко та багато інших. Для висвітлення питань щодо зв'язку між невиконанням батьками обов'язків щодо виховання дитини та сімейним неблагополуччям було використано наукові доробки молодих учених А. Болотної, В. Воднік, Л. Гончар, Л. Ілійчук, Т. Кобилянської, Н. Ортинської.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» та суміжних з ним понять (залишення в небезпеці, жор-

стоке поводження тощо), як чинника, що виник у зв'язку із складними життєвими обставинами сім'ї та як підстави позбавлення батьківських прав; обґрунтувати положення, які розмежовують ці поняття.

З огляду на мету дослідження використано теоретичний аналіз юридичної літератури, що надало змогу з'ясувати ключові положення розмежування поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини», як фактору, зумовленого складними життєвими обставинами та як підстави позбавлення батьківських прав.

Конституцією України, Сімейним кодексом України, низкою інших національних нормативно-правових та міжнародно-правових актів у сфері охорони дитинства визначено, що держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї та забезпечує пріоритет сімейного виховання. Ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», серед іншого, визначено основні напрями діяльності батьків або осіб, що їх замінюють, спрямовані на забезпечення прав та інтересів дитини, зокрема, дбати про її виховання, стан здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [4]. Такі законодавчі положення, на думку А. Л. Калінюк, означають, що турбота про дітей, їх виховання й утримання за змістом названих актів законодавства передбачає, що обмежування прав дитини, створення їй немотивованого життєвого дискомфорту, несумісні із самою природою сімейних відносин, що склалися історично і забезпечують виживання та розвиток людини як біологічного виду. Визначені законом права й обов'язки батьків та осіб, що їх замінюють, продовжує далі автор, самі собою є відображенням загально визнаної моделі

соціальної поведінки, якими зумовлюється характер правовідносин між батьками (особами, що їх замінюють) і дітьми, що дозволяє законодавцю, який наділений досить широкою свободою за власним розсудом обирати конкретні заходи юридичного і соціального захисту прав неповнолітніх, установлювати систему гарантій цих прав, виходячи із презумпції добросовісної, розумної поведінки батьків або осіб, що їх замінюють, щодо своїх дітей [5, с. 97].

Виховання дітей – є головним моральним і правовим обов'язком батьків. І від того, як батьки виконують свої обов'язки повною мірою залежить увесь процес розвитку дитини, а відповідно і її формування, становлення як людської особистості. Усвідомлення батьками важливості та значення своїх дій по вихованню дитини, рано чи пізно, дає позитивний результат. І навпаки, несвідоме ставлення до своїх батьківських обов'язків – неналежне виховання, завжди негативно проявляється у характері, поведінці, вчинках дитини, а отже свідчить про грубе порушення права дитини на виховання, про невиконання батьками, покладених на них обов'язків.

Трапляється, що жодного з батьків неможливо дорікнути ні у відсутності турботи про дитину, ні у прямому зловживанні правом на її виховання. Але разом з тим, не можна вважати, що діти виховуються в сім'ї правильно, у відповідності з вимогами закону, моральних засад суспільства, тому, що батьки є взірцем небажаної поведінки, наслідування якій завдає неповнолітньому, його вихованню лише однієї шкоди.

Зауважимо, що сфера виховання є чи не однією із найбільш особистісних, індивідуальних, яка окрім чіткої правової регламентації відчуває сильного впливу моральних засад, прийнятих суспільству. Такий стан речей дозволяє батькам якомога широко і повно використовувати

своє батьківське право та виконувати свій батьківський обов'язок із найбільшою користю для дитини. Безумовно, кожен із батьків має своє бачення виховного процесу, і не має жодних порушень, якщо мета їхнього виховання збігається із завданнями, які перед батьками ставить держава та суспільство. В той же час, виправданою із усіх точок зору є концепція, відповідно до якої, втручання у батьківську сферу виховання, є необхідним, особливо у тих випадках, коли наявне пряме порушення прав дитини. Таке втручання можливе лише шляхом притягнення батьків до юридичної відповідальності, а саме – застосування до винної особи санкцій сімейно-правової відповідальності.

На сьогодні поширюється таке явище, як соціальна депривація – обмеження умов, матеріальних і духовних ресурсів сім'ї, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства. Науковці зазначають, що з одного боку, батьки, не володіючи в достатній мірі знаннями щодо специфіки правильного виховання дітей, вікових та індивідуальних особливостей дитини, здійснюють процес сімейного виховання всліпу, інтуїтивно, розрізнено і хаотично. З іншого – вони далеко не завжди готові самостійно вирішувати суперечність між перехідними цінностями і законами конкретної історичної ситуації, а тому не спроможні забезпечити своїх дітей від агресивного наступу інформації, засвоєння хибних ідеалів [6, с. 27].

Причин виникнення такого явища можна назвати декілька. Одна з них викладена вище, і полягає у нерозумінні, а швидше, у небажанні батьків належним чином виконувати свій батьківський обов'язок щодо виховання дитини. В якості іншої причини, слід назвати ситуацію, коли родина, маючи малолітніх, неповнолітніх дітей, потрапила в складні життєві обставини, і неспроможність

виконувати обов'язки по вихованню пов'язані саме з цими обставинами.

Відповідно до п. 15 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», складні життєві обставини, це – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно. До чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини віднесено: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [7].

Згідно п. 2 Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, складні життєві обставини, в яких перебуває дитина, це – умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема домашнє насильство, у тому числі у разі, коли кривдником

є дитина, ухилення батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах [8].

Необхідно звернути увагу, що в обох нормативно-правових актах в якості складної життєвої обставини зазначено ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини. Теорія та судова практика з питань порушення права дитини на належне сімейне виховання однозначні у своїх висновках: складні життєві обставини можуть бути викликані не лише об'єктивними чинниками – інвалідність, безробіття, стихійне лихо, бойові дії, тимчасова окупація, а й суб'єктивними – жорстоке поводження, експлуатація дитини, насильство та ін. Вказані фактори складають не що інше, як неправомірну (протиправну) поведінку батьків щодо дитини, що власне і дозволяє стверджувати про неналежне виконання ними своїх батьківських обов'язків.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти, поряд з іншими – жорстоким поводженням, хронічним алкоголізмом, наркоманією, токсикоманією, примушуванням до жебракування та бродяжництва, відмовою забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і відсутність проявів піклування щодо неї протягом шести місяців тощо, відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України є підставами позбавлення батьків батьківських прав [9].

Вважається, і такий висновок має певне підґрунтя, що особистісні якості дитини значною мірою формуються під впливом сімейного оточення. Досліджуючи проблематику

сімейного неблагополуччя під кутом зору формування у дитини девіантної поведінки, Л. Ілійчук серед чинників, які викликають у дитини соціальну дезадаптацію, називає: виховання в дусі асоціальних цінностей; жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорстокі методи виховання; недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб, нехтування її інтересами; відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання; перенесення дорослими на дитину агресії, залучення її до конфліктів між батьками, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні; застосування непедагогічних дій тощо [10, с. 17].

Але є і другий бік проблеми: більшість перерахованих факторів (недостатня увага до дитини, жорстоке поводження, насильницькі дії, скрутне матеріальне становище та ін.) можуть бути спровоковані наявністю складних життєвих обставин. Однак, на наш погляд, для такого висновку немає достатніх підстав. Адже все, що перераховано є нічим іншим, як протиправним невиконанням батьками свого головного обов'язку – створити дитині належні умови для фізичного, морального та духовного розвитку. І за усіма мірками, повинно тлумачитися як невиконання або неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини. Тобто, знову повертаємося до ключового питання: в яких же випадках йдеться про застосування санкцій сімейно-правової відповідальності, а в яких – про необхідність соціального супроводу такої сім'ї. Якою б не була відповідь на питання, ми знову наголошуємо, що в обох випадках йдеться про порушення прав дитини, зокрема, і про кризу даної сім'ї, в цілому.

У сенсі наведеного справедливими уявляються твердження Т. Кобилянської, яка наголошує, що наслідком кризи сім'ї є численні проблеми

дитинства: зростає відсоток дітей з відхиленнями від норми в стані здоров'я, емоційно-вольового розвитку і поведінки, причому більша частина проблем викликана порушенням внутрішньо-сімейних і дитячо-батьківських відносин; процесом формування моральної сфери. Важливою проблемою сучасної сім'ї є повноцінна реалізація виховної функції [11, с. 139].

В більшості соціологічних досліджень зазначається, що сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно. Такі сім'ї прийнято поділяти на декілька груп. До першої слід віднести сім'ї, у яких виникли проблеми через матеріальні труднощі, а саме: внаслідок безробіття, відсутності житла, необхідності лікування членів родини. Особливо гостро ця проблема постає для багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків), у сім'ях, де один з батьків втратив працездатність через хворобу, випускників інтернатних закладів, мало-забезпечених родин. Другу групу складають сім'ї, у яких виникли складнощі через юридичні проблеми, саме: через необізнаність щодо своїх прав та обов'язків, брак коштів на відновлення документів (реєстрація, свідоцтво про народження, оформлення аліментів) тощо. До третьої групи належать сім'ї, в яких виникли психологічні проблеми (приміром, труднощі так званого перехідного віку дитини, при змішаному шлюбі, у випадку занадто суворого, на думку дитини, контролю з боку батьків, насильства з боку одного з членів родини тощо).

Питання про класифікацію сімей, в яких виховуються неповнолітні діти, безумовно не нове. Ним довгий час займаються педагоги, юристи, психологи, інші спеціалісти.

Вченими в галузі сучасної педагогіки і психології виділені наступні види неблагополучних сімей – конфліктна, аморальна, педагогічно неспроможна, асоціальна. На думку інших фахівців, сім'ї, які нехтують виконанням основних функцій, в яких ігноруються зв'язки з соціумом, внутрішньо родинні взаємини, порушена структура сім'ї вважаються потенційно неблагополучними. За ступенем зростання порушень у виконанні основних сімейних функцій вони виділяють: деструктивну сім'ю, дисфункційну сім'ю, кризову сім'ю, проблемну сім'ю, сім'ю з групи ризику [12, с. 247].

За ознаками сімейного виховання, деякими вченими виділено такі групи сімей: з активною виховною позицією (відповідальне ставлення до своїх батьківських обов'язків, задовільна орієнтація в цілях і методах виховання, реагування на події в житті дитини, її успіхи у навчанні, наявність друзів тощо); з пасивною виховною позицією (відсутність інтересу до занять дітей, їхніх друзів, надання повної свободи у виборі форм поведінки тощо); з негативною виховною позицією (нездорова обстановка в сім'ї, що супроводжується сварками, пияцтвом і грубістю дорослих, неповагою до суспільства і один до одного, повним ігноруванням вимог школи і навіть конфліктністю у відносинах з нею, проявами жорстокості до дітей та інших членів сім'ї, прищепленням негативних поглядів і звичок, і нарешті, наявність в сім'ї раніше судимих та осіб з явно вираженою антигромадською поведінкою. Як слушно зауважує Н. Д. Туз, антигромадський спосіб життя батьків справляє на виховання дітей руйнівний вплив. У нездоровому моральному кліматі сім'ї в підлітків скоріше можуть сформуватися антигромадські нахили [13, с. 329].

Не вдаючись в подробиці аргументів, покладених в основу такої класифікації сімейного неблагополуччя,

звернемо увагу лише на той факт, що так би мовити об'єднуючою ознакою названих категорій сімей є неналежне виховання дитини, яке має вкрай негативний наслідок – порушення права дитини на виховання, що іноді призводить до ще гіршої проблеми – формування у дитини протиправних проявів, схильності до порушення закону.

В правничій літературі, в тому числі і у галузі сімейного права, такі сім'ї так само прийнято називати «неблагополучними». Так, наприклад, В. Д. Воднік вважає, сімейне неблагополуччя поняттям комплексним, що має ряд ознак, зокрема: порушення структури сім'ї (неповні сім'ї); занепад моральної позиції її членів; недоліки і перекрученість педагогічних знань батьків, відсутність у них навичок виховання дітей і т. ін [14, с. 135]. Ми вважаємо, що неблагополучна сім'я – це сім'я, де батьки або один із них, внаслідок безвідповідального ставлення до виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей, що виражається у зловживанні спиртними напоями, наркотичними та токсичними засобами, жорстокості та брутальності у поведінці з дітьми, іншими негативними чинниками, створюють незадовільні для життя і розвитку дитини умови, розвиваючи у неї шкідливі звички, погляди та формуючи протиправну асоціальну спрямованість. Отже, є підстави стверджувати, що «сімейне неблагополуччя» поняття збиральне. Воно охоплює різні негативні характеристики сім'ї, дефекти не тільки її структурного, кількісного і статевовікового складу, але і стану внутрішньо-сімейних стосунків, взаємин між членами сім'ї із зовнішніми соціальними інститутами.

Наведені нами теоретичні положення щодо причин, які провокують «неблагополучність» тієї чи іншої сім'ї, дозволяє стверджувати, що умова, які формують загальний зміст поняття «сімейне неблагополуччя» та

умови через які життєві обставини визнаються «складними» у переважній більшості співпадають.

За деякими статистичними даними, станом на січень 2022 року лише у Вінницькій області у службах у справах дітей перебуває 856 дітей, що опинились у складних життєвих обставинах. Серед них: 689 дітей у зв'язку із ухиленням батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; 5 дітей у зв'язку шкодою, завданою дитині та її сім'ї пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією; 1 дитина у зв'язку із втягненням у злочинну діяльність, залученням її до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин; 1 дитина у зв'язку із діями, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи; 42 дитини у зв'язку із діями домашнього насильства, внаслідок якого дитина постраждала або була його свідком (очевидцем); 15 дітей у зв'язку із незабезпеченням дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для її віку доглядом; 3 дітей у зв'язку із наявною у правоохоронних органів інформацією про можливий та/або підтверджений факт вчинення злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності дитини, у тому числі викрадення, торгівлі дітьми.

Тобто, із загальної кількості 856 дітей, маємо 851 дитину щодо якої батьками (чи особами, що їх замінюють) вчинено протиправну поведінку, а відтак є підстави порушувати питання про позбавлення батьків батьківських прав.

Звернімося ще раз до окремих положень закону, а саме Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпе-

чення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» та до Сімейного кодексу України, де чітко визначено умови, які визначають, що дитина опинилася в складній життєвій ситуації та підстави позбавлення батьківських прав.

До прикладу візьмемо безробіття, бездомність, малозабезпеченість та ухилення батьків від обов'язку утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних дітей (за матеріалами судової практики ухилення від сплати аліментів пояснюється відсутністю роботи, а відповідно і заробітку, або утриманням інших осіб).

Станом на червень 2022 року через повномасштабне вторгнення росії, 5 млн. українців (зараз ця цифра може бути більшою) втратили можливість працювати і заробляти кошти для утримання сім'ї, а відтак фактично залишилися без будь-яких засобів для існування. Тисячі і тисячі українців залишилися без даху над головою, втратили житло і все, що забезпечувало їм нормальний побут. Це прикро, адже ці сім'ї, по факту, поповнили категорію безробітних, бездомних громадян, у яких виникли труднощі матеріального характеру. Деякі сім'ї втратили годувальника, або навіть обох з батьків. Зрозуміло, що ці обставини потягли за собою і інші негативні наслідки – фізичні, психічні, інші розлади, що в свою чергу, унеможливило повноцінне виконання батьківських обов'язків. Але, це – біда! Така ситуація характерна для всієї країни, особливо важко в тимчасово окупованих регіонах Херсонської, Запорізької, інших областей України.

На початку війни, суспільство мусувало тему – ця страшенна трагедія змінить людей. Але, окремі громадяни, яким держава надала горде найменування – батьки, свідомо не виконують своїх батьківських обов'язків через пияцтво, наркоманію, споживацьке ставлення до життя, спе-

куляцію воєнним станом. Війна лише поглибила проблему. І це теж – біда.

Тому, поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як складна життєва обставина і поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як підстава позбавлення батьків батьківських прав не сумісні, і між ними величезна різниця.

Як бачимо, складні життєві обставини є не лише соціальною проблемою, а й проблемою правовою, адже кожен із чинників складних життєвих обставин, так чи інакше призводить до єдиного негативного результату – порушення прав дитини. Якщо такі порушення зумовлені зовнішніми факторами – безперечно йдеться про необхідність надання різного роду соціальної допомоги (підтримки). Якщо ж такі обставини зумовлені внутрішньо (в окремо взятій сім'ї), тобто їх виникнення безпосередньо пов'язані з неправомірною поведінкою батьків, то зрозуміло, що необхідно ставити питання про застосування до батьків санкції сімейно-правової відповідальності – позбавлення батьків батьківських прав.

Складні життєві обставини, які зумовили невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини, як правило, носять тимчасовий характер і не передбачають негативної динаміки, оскільки викликані чинниками, незалежними від волі батьків. Припинення (усунення) об'єктивно існуючих обставин, кваліфікованих законом, як «складні життєві», в кінцевому результаті призведе до їх зникнення.

Натомість, неправомірна поведінка батьків, що в сукупності створює несприятливі для виховання дитини умови, і може слугувати підставою для позбавлення батьківських прав, носить тривалий характер та має здатність перерости в більш конфліктну ситуацію, яка може зі сфери сімейно-правової перерости в сферу

адміністративної, чи навіть кримінальної відповідальності. До того ж, неправомірна поведінка завжди є наслідком усвідомлених дій батьків. Тобто, присутня така кваліфікуюча суб'єктивна ознака правопорушення, як вина одного чи обох з батьків дитини.

Отже, позбавлення батьківських прав – це така міра державного примусу, застосування якої при збереженні майнових обов'язків тягне за собою втрату батьками всіх прав, що виникають на підставі родинності з дитиною, а також деяке обмеження їхньої дієздатності, спрямованої на захист прав та інтересів дітей, перевиховання батьків і попередження правопорушень.

Якщо ж батьки виконували свої обов'язки правильно, але не змогли досягти бажаного результату у вихованні дитини внаслідок виникнення складних життєвих обставин, то підстав для позбавлення їх батьківських прав не має. Проте, підстави для втручання у сферу відносин: батьки – діти є, і вони пов'язані з корекцією сімейних, батьківських правовідносин шляхом надання таким сім'ям різного роду соціальної допомоги.

Таким чином, позбавлення батьківських прав та надання допомоги сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах необхідно вважати засобами захисту прав та інтересів дітей. При чому, перший засіб – є мірою відповідальності батьків за нездійснення своїх обов'язків по вихованню дітей. Другий – превентивною мірою, мета якої полягає у недопущенні погіршення ситуації та уникнення більш суворих санкцій, передбачених законом за ухилення батьків від виховання своїх дітей.

Однак, варто наголосити і на тому, що названі міри державного примусу (засоби захисту прав дитини), хоча і поєднанні метою захистити права дитини, є окремими правовими інститутами. При позбавленні батьківських прав – батьки втрачають свої батьків-

ські права. При виникненні складних життєвих обставин – більшість прав за батьками зберігається.

Завершуючи дану наукову розвідку, хочемо звернути увагу на той факт, що ще у 60-х роках ХХ століття у США було доведено, що зусилля (соціальні послуги), спрямовані на батьків, ідуть на користь також дітям, покращують їх добробут, сприяють соціальному розвитку і мають позитивний вплив на наступні покоління. У зв'язку з цим увага держави, громадськості має бути зосереджена на соціальній підтримці біологічної сім'ї, підвищенні її спроможності виховувати дитину за одночасного вдосконалення батьківської компетентності [15, с. 11].

Процес входження України до ЄС передбачає упровадження європейських стандартів та підходів до забезпечення прав дитини і підтримки вразливих сімей. Означені стандарти відображені в різноманітних міжнародних документах: Постанові Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей; Постанові Європейської комісії «Інвестиції у дітей: розірвати коло неблагополуччя»; Загальноєвропейських рекомендаціях щодо переходу від інституційної системи догляду до системи, яка ґрунтується на послугах у сім'ї та громаді; Керівних принципах ООН щодо альтернативного догляду за дітьми та ін.

Маємо надію і велику віру в те, що Україна переможе, і обов'язково повернеться до подальшої реалізації національних та європейських стандартів у галузі охорони прав дитини на належне батьківське виховання.

СЛАВА УКРАЇНІ!

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в умовах воєнного стану загострюється проблема порушення прав дитини у зв'язку із ухиленням батьків від виконання своїх обов'язків щодо дитини. Наголошено, що причини цієї про-

блеми можуть бути пов'язані як з неправомірною поведінкою батьків (суб'єктивний чинник), так і зі складними життєвими обставинами, в яких опинилася конкретна сім'я (об'єктивний чинник).

Дослідженням було встановлено, що складні життєві обставини, які зумовили невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини, як правило, носять тимчасовий характер і не передбачають негативної динаміки, оскільки викликані чинниками, незалежними від волі батьків. Припинення (усунення) об'єктивно існуючих обставин, кваліфікованих законом, як «складні життєві», в кінцевому результаті призведе до їх зникнення. Натомість, неправомірна поведінка батьків, що в сукупності створює несприятливі для виховання дитини умови, і може слугувати підставою для позбавлення батьківських прав, носить триваючий характер та має здатність перерости в більш конфліктну ситуацію, яка може зі сфери сімейно-правової перерости в сферу адміністративної, чи навіть кримінальної відповідальності.

Обґрунтовано, що позбавлення батьківських прав та надання допомоги сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах необхідно вважати засобами захисту прав та інтересів дітей. При чому, перший засіб – є мірою відповідальності батьків за нездійснення своїх обов'язків по вихованню дітей. Другий – превентивною мірою, мета якої полягає у недопущенні погіршення ситуації та уникнення більш суворих санкцій, передбачених законом за ухилення батьків від виховання своїх дітей. Авторами також наголошено, що названі міри державного примусу, хоча і поєднанні метою захистити права дитини, є окремими правовими інститутами. При позбавленні батьківських прав –

батьки втрачають свої батьківські права. При виникненні складних життєвих обставин – більшість прав за батьками зберігається.

Ключові слова: право на виховання, обов'язки батьків по вихованню, ухилення від виховання дитини, складні життєві обставини, неблагополучна сім'я, санкція відповідальності, позбавлення батьківських прав.

Hopanchuk V., Myronenko V.
Avoidance of parents from the fulfillment of the obligation regarding the education of a child under the conditions of the marital state in Ukraine: complicated life circumstances or grounds for depriving parental rights

The relevance of the study is due to the fact that in the conditions of martial law, the problem of violation of the rights of the child is aggravated in connection with the evasion of parents from fulfilling their responsibilities towards the child. It is emphasized that the causes of this problem can be related both to the improper behavior of parents (subjective factor) and to the difficult life circumstances in which a particular family found itself (objective factor).

The research established that the difficult life circumstances that caused the parents to fail to fulfill their responsibilities regarding the upbringing of the child, as a rule, are of a temporary nature and do not predict negative dynamics, as they are caused by factors independent of the will of the parents. Termination (elimination) of objectively existing circumstances qualified by law as «difficult life circumstances» will eventually lead to their disappearance. On the other hand, the illegal behavior of parents, which collectively creates unfavorable conditions for raising a child, and can serve as a basis for the deprivation of parental rights, is of a continuing nature and has the ability to develop into a more conflictual

situation, which can develop from the sphere of family law into the sphere of administrative, or even criminal liability.

It is justified that the deprivation of parental rights and the provision of assistance to families with children who find themselves in difficult life circumstances should be considered as means of protecting the rights and interests of children. Moreover, the first remedy is a measure of parents' responsibility for failure to fulfill their responsibilities for raising children. The second is a preventive measure, the purpose of which is to prevent the situation from worsening and to avoid more severe sanctions provided for by the law for evasion of parents from raising their children. The authors also emphasized that the mentioned measures of state coercion, although combined with the goal of protecting the rights of the child, are separate legal institutions. When parental rights are revoked, parents lose their parental rights. In the event of difficult life circumstances, most parental rights are retained.

Key words: the right to education, parental responsibilities for education, evasion of child education, difficult life circumstances, dysfunctional family, sanction of responsibility, deprivation of parental rights.

Література

1. Болотна А. В. Сімейне неблагополуччя як фактор злочинності неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського університету. 2020. № 1 (46). С. 13-17. DOI: 10.24144/2524-0609.2020.46.13-17
2. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження. Дис... на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук за спеціальністю : 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень. Львів. 2017. 524 с.
3. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вид. 2-е. Київ : Радянська школа. 1971. 244 с.
4. Про охорону дитинства. Закон України № 2402-III від 26.04.2001 (в ред.

від 08.06.2022). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

5. Калінюк А. Л. Відповідальність вітчима, мачухи як презумпція сімейного права. Актуальні проблеми держави та права. 2020. № 86. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i86.2410>

6. Гончар Л. В. Проблеми виховання дітей в сучасній українській сім'ї. Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2018). Інститут проблем виховання НАПН України. Київ : 2018. С. 24–28.

7. Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 (в ред. від 27.04.2022). Офіційний вісник України. 2019. № 34. Стор. 107. Ст. 1199.

8. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Постанова Кабінету Міністрів № 585 від -1. -0.2020 (зі змінами, внесеними Постановою КМУ № 775 від 28.07.2021). Офіційний вісник України. 2020. № 57. Стор. 53. Ст. 1779.

9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (в ред. від 19.02.2022). Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.

10. Ілійчук Л. Сімейне неблагополуччя як передумова девіантної поведінки неповнолітніх. Обрії. 2013. № 1 (36). С. 16–18.

11. Кобилянська Т. Типологія сімей за різними ознаками. Зб. наук. праць. Умань : Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2018. Вип. 2. С. 131–142.

12. Спіріна Т., Лях Т., Клішевич Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. Social Work and Education. Vol. 9. № 2. pp. 245–255. DOI: [10.25128/2520-6230.22.25](https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.25).

13. Туз Н. Д. Вплив недоліків сімейного виховання на формування особи неповнолітнього злочинця. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 326–332.

14. Воднік В. Д. Неблагополучна сім'я як один із чинників злочинності неповнолітніх. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2019. Т. 1. № 43. С. 133–142.

15. Кияниця З. П., Петрович Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. У 2 ч. Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ. 2017. 256 с.

